

الگوی تربیت اخلاقی در کتاب‌های هدیه‌های آسمان

محمد حسنی، احمد بنی‌اسدی*

^۱ دانشیار پژوهشگاه مطالعات آموزش پرورش، تهران، ایران.

^۲ دانشجوی دکتری دانشگاه تربیت مدرس و عضو انجمن فلسفه تعلیم و تربیت ایران، تهران، ایران.

The ethical education pattern in the books of Hedyehaye Aseman

Mohammad hassani, Ahmad Banyasady

¹ Associate Professor in RIE (Research Institute for Education) Tehran, Iran.

² PhD student of Tarbiat Modares University and member of philosophy of education society of Iran, Tehran, Iran.

Abstract

The aim of this study is to achieve the main challenges of this pattern by critically criticizing the textbooks of "Hedyehaye Aseman" books. To achieve this goal, the method of content analysis should be considered. Took But since this method is widely available, Senger and Szigatroup (2005) - and its modification based on the present research need-are based on four components (teaching methods, program materials, program goals, ethical content) Is located in the analysis center. The results of this research have shown that although the scope and number of ethical themes used in the textbooks of these books are significant, it is unclear whether this extension will enable a student to develop ethically. The most fundamental mistakes made in this area are the lack of coherence, the disparity between the amount of concepts and the opportunity to contemplate and institutionalize the students.

Keywords: Ethical Education pattern, Hedyehaye Aseman books, Elementary schools

چکیده

پژوهش حاضر درصدد است با خوانش انتقادی متون کتاب‌های هدیه‌های آسمان، ابتدا به الگوی غالب تربیت اخلاقی در این کتاب‌ها دست یابد و در ادامه چالش‌های اصلی این الگو را معرفی نماید. برای دستیابی به این هدف روش تحلیل محتوا مد نظر قرار گرفت؛ اما از آنجاکه این روش از گستردگی وسیعی برخوردار است از شیوه پیشنهادی (Sanger, & Osguthorpe, 2005) - و اصلاح آن بر اساس نیاز پژوهش حاضر - که بر اساس آن چهار مؤلفه (شیوه‌های تدریس، مواد آموزشی برنامه، اهداف برنامه‌ها، محتوای اخلاقی) در کانون توجه است، بهره گرفته شد. نتایج این پژوهش نشان داد اگرچه گستردگی و کمیت مضامین اخلاقی بکار گرفته شده در متون درسی این کتاب‌ها قابل توجه است، اما مشخص نیست این گستردگی قادر باشد دانش‌آموز با اخلاقی را تربیت نماید. اساسی‌ترین ایرادهای وارد در این زمینه عبارت است از عدم انسجام، عدم تناسب بین میزان مفاهیم و فرصت تعمق و نهادینه شدن آن‌ها در نزد دانش‌آموزان.

واژه‌های کلیدی: الگوی تربیت اخلاقی، دوره ابتدایی، کتاب هدیه‌های آسمان

مقدمه

از دیرباز در نظام تربیت رسمی بخش مهمی از تربیت اخلاقی بر عهده برنامه درسی تربیت دینی یا کتاب‌های دینی بوده است (Hassani, 2014). اخلاق در نظام تربیتی سنتی ما به‌ویژه در مدارس علمیه نه به‌عنوان یک ماده درسی بلکه به‌عنوان بخشی از تجربه زندگی در مدرسه تلقی شده و تجارب زیسته طالبان علم با این وجه از حیات درآمیخته بوده است؛ بنابراین توجه به اخلاق و اخلاقی شدن از دغدغه‌های فرهنگی ریشه‌دار ماست. در دوران جدید و با شکل‌گیری نظام تربیتی تازه این دغدغه، نمود آشکارتری پیدا یافته است؛ همچنان که قانون اساسی معارف مصوب نهم آبان ماه ۱۳۹۰ هجری شمسی مکتب و مدرسه را به مثابه تأسیساتی برای تربیت اخلاقی، علمی و بدنی تعریف کرده است (Kohandani, 2009).

در این رابطه راهنمای برنامه درسی تعلیم و تربیت دینی دوره ابتدایی و متوسطه نشان می‌دهد که ارزش‌های اخلاقی از جمله اهداف مورد توجه برنامه‌ریزان بوده (Office of Planning and Compilation of Textbooks, 2003) و محتوای کتاب‌های درسی این دوره‌ها نیز حاکی از توجه به ارزش‌های اخلاقی است (Mossavi & Hakimzadeh 2008; Aminkhandaghi, 2012, 2009, 2009). لازم به ذکر است که در تشریح و بیان مضامین اخلاقی از منابع دینی، آیات قرآن، روایات و داستان‌های دینی بهره گرفته می‌شود که در مورد اخیر در ادامه به‌صورت مبسوط‌تر بحث خواهیم کرد.

در رابطه با حوزه مورد مطالعه این مقاله گفتنی است که هدیه‌های آسمانی نام کتاب درسی تربیت اسلامی دوره ابتدایی است. این کتاب‌ها بر اساس برنامه درسی تعلیم و تربیت اسلامی مصوب جلسه ۷۳۵ شورای عالی آموزش و پرورش مورخ ۸۵/۴/۲۷ تولید شده است (Shorakaiardakani, J, 2008:76). در سال‌های اخیر تحت تأثیر سند برنامه درسی ملی نیز تغییراتی در

آن صورت گرفته است. (Daneshvar, 2007, cited in Samadi, 2015) معتقد است که در بین تمامی اهداف پوشش داده شده در متن کتاب‌های دینی این اهداف اخلاقی است که بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده است. این معنا توسط (Yazdani & Hassani, 2013) هم گزارش شده است.

بنا به اهمیت تربیت در سنین پایین و همچنین نقش تربیت اخلاقی در این دوره، بررسی و نقد کتاب‌های درسی که بیشترین محمل برای پوشش این هدف است از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. تحلیل حاضر در این باره شکل گرفته است. بر این اساس مسئله اصلی پژوهش حاضر عبارت است از این که در کتاب‌های هدیه‌های آسمان دوره‌های ابتدایی چه الگویی برای تربیت اخلاقی و بازنمایی ارزش‌های اخلاقی به کار رفته و این الگوی به کار گرفته شده با چه چالش‌هایی مواجه است.

پیشینه پژوهش

به‌طور کلی پژوهش‌های پیشین در این زمینه بر کاستی‌های گوناگونی تأکید دارند که اساسی‌ترین آن‌ها عبارت است از ناکافی بودن میزان محتوا (Imani & Mozzafar 2004)، فقدان تناسب محتوا با رده سنی دانش‌آموزان (Jamalizadeh, 2006 & Samadi, 2015) و بیش از حد انتزاعی بودن مطالب (Doremmani, 2011) که از آن‌ها به‌عنوان چالش تربیت اخلاقی یاد شده است. در این زمینه هرچند رویکردهای اخیر تربیتی وزن بیشتری را به ایجاد بسترهای گفت‌وگویی و مشارکتی بین دانش‌آموز و معلم اختصاص می‌دهند و آن را چیدمان صحیح قطب‌های تربیت معرفی می‌کنند (Bagheri, 2014)، اما پژوهش‌هایی چون (Naderi, 2014 & Afkari, 2015) نشان می‌دهد در زمینه تربیت اخلاقی چنین زمینه‌هایی در کتاب‌های هدیه‌ها پوشش مناسبی ندارد. در کنار این موارد چالش‌های وسیع ویژگی‌های اخلاقی در کنار یکدیگر که الزاماً به تعمق و

۲. مواد آموزشی برنامه (Curricular materials): از چه مواد آموزشی برای پیاده‌سازی اهداف تربیت اخلاقی استفاده می‌شود.

۳. اهداف برنامه‌ها (Programmatic ends): غایت برنامه‌های تربیت اخلاقی چه انتظاری از رفتار و بینش دانش‌آموزان دارد؛ به عبارت دیگر این بخش به دنبال شفاف کردن اهداف مد نظر تربیت اخلاقی است.

۴. محتوی اخلاقی (Moral content): به مواردی که به لحاظ اخلاقی خوبی، درستی و فضیلت تلقی می‌شوند، اشاره دارد. این موارد در برنامه‌های درسی بیشتر حول محورهایی چون مسئولیت‌پذیری، صداقت، دوستی و شجاعت خود را نشان می‌دهد.

اما با توجه به این که بستر این پژوهش برنامه درسی و کتاب درسی است مؤلفه دوم پیشنهاد سانگر و اسگاتروپ حذف شد و به جای مؤلفه شیوه‌های تدریس، مؤلفه روش آورده شد که دو بخش روش تدریس و روش ارزشیابی را شامل می‌شود. از این رو کتاب‌های هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی (کتاب درسی و کتاب راهنمای معلم) در قالب سه مؤلفه زیر به نحو قیاسی مورد تحلیل محتوای کیفی قرار گرفت.

اهداف برنامه: غایت و مقصد تربیت اخلاقی در این کتاب‌ها چیست و چه انتظاری از دانش‌آموزان دارد؟

محتوای اخلاقی: چه مضامینی در کتاب درسی به لحاظ اخلاقی خوب، درست و فضیلت تلقی می‌شوند؟

روش: برای به ثمر نشاندن تربیت اخلاقی، به معلمان چه شیوه‌هایی برای یاددهی یادگیری و ارزشیابی پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان پیشنهاد شده است؟ این مؤلفه‌های سه‌گانه با عناصر برنامه درسی که توسط تایلر (Maleki, 2014) بیان شده هم‌همانگ است.

در این راستا متون کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمان و کتاب‌های راهنمای معلم تحلیل و کدهای شناسایی شده ذیل این چهار مقوله سازمان‌دهی شد. در ادامه کدهای ذیل هر یک از مقولات، مجدداً دسته‌بندی

نهادینه شدن آن‌ها در منش دانش‌آموزان هم منجر نمی‌شود، نمی‌تواند و نباید مطلوب باشد (Roostae, & Vaezi, 2015) و در آخر اینکه چینش محتوا، به عنوان عنصر مهم دیگر در طراحی کتاب‌های درسی، در پژوهش‌های پیشین مربوط به تربیت اخلاقی، مورد چالش واقع شده است. به عنوان نمونه (Doremami, 2011) از فقدان تناسب محتوا و نبودن تکرار متوازن در چینش آن‌ها انتقاد کرده است. آنچه در اینجا به اجمال ذکر شد حاکی از آن است که در طول بیش از یک دهه گذشته پژوهش‌های این حوزه از زوایای مختلف به نقد و بررسی نارسایی‌های این کتاب‌ها توجه داشته‌اند.

روش پژوهش

پژوهش حاضر به شیوه تحلیل محتوای کیفی از نوع قیاسی سامان یافته است. به طور کلی شیوه تحلیل محتوای کیفی، یک بررسی نظام‌اند است که بر اساس آن متن به طبقات گوناگونی شکسته می‌شود (Given, 2008 & Gall & others, 2012). در تحلیل محتوای قیاسی، پژوهشگر با استفاده از چهارچوب‌های اولیه که از پژوهش‌های پیشین یا نظریه‌ها به دست آمده است محتوای مورد نظر را بررسی و تحلیل می‌نماید (Abolmaali, 2011). یکی از زمینه‌های مورد علاقه به شیوه تحلیل محتوی، کتاب‌های درسی هستند که اطلاعات زیادی در مورد برنامه درسی دارند. در این زمینه محتوای این کتاب‌ها و کتاب راهنمای معلم آن‌ها برگزیده و مورد واکاوی قرار گرفت. برای این منظور از پیشنهاد (Sanger & Osguthorpe, 2005) که چهار محور را برای تحلیل محتوی متون برای شناخت رویکرد تربیت اخلاقی پیشنهاد می‌کند، استفاده شد که عبارت‌اند از:

۱. شیوه‌های تدریس (Methods of instruction): برای به ثمر نشاندن تربیت اخلاقی، معلمان و مدیران آموزشی از چه شیوه‌هایی بهره می‌برند؟

و عینی‌تر قرار می‌گیرد؛ یعنی اهداف از کلی به جزئی چینش می‌شوند.

اگر هدف کلی تربیت اخلاقی در کتاب‌های هدیه‌های آسمان را «شناخت آداب اخلاقی اسلامی و گرایش به عمل به آن‌ها» بدانیم آنگاه اهداف تربیت اخلاقی هر پایه باید جلوه‌ای از این هدف کلی باشد. از آنجاکه محوریت اهداف با «شناخت آداب و دستورات اخلاقی» است، بنابراین روشن است که اهداف پایه‌ها در واقع فهرستی از آداب اخلاقی را در برگیرد.

همان‌طور که در جدول شماره ۱ مشاهده می‌شود اهداف تربیت اخلاقی در هر پایه شامل چند ارزش اخلاقی یا آداب اخلاقی است. ملاحظه می‌شود دانش‌آموزان باید طبق این هدف‌گذاری در دوره ابتدایی با حدود بیست مورد از آداب یا ارزش‌های اخلاقی آشنا شوند. مشخص است که رابطه اهداف کلی با اهداف جزئی تربیت اخلاقی کتاب‌های هدیه‌های آسمان رابطه مصداقی است.

همچنین ملاحظه می‌شود که عموماً در فهرست اهداف تأکید بر «آشنایی با آداب» است و کمتر بر ارزش‌های اخلاقی تأکید شده، در مواردی علاوه بر شناخت آداب به فلسفه وجود این آداب یا ارزش‌ها هم توجه شده است؛ مانند فواید حجاب یا پیامدهای رعایت نکردن آداب معاشرت، پرهیز از بدگویی، سخن‌چینی و مسخره کردن. بر این اساس انتظار می‌رود این روند متناسب با سن دانش‌آموز تداوم داشته باشد درحالی‌که در پایه‌های بالاتر که آمادگی شناختی دانش‌آموزان برای مباحث نظری بیشتر است، کمتر به تبیین شناختی ارزش‌های اخلاقی توجه شده است.

در همین زمینه الگوگیری از رفتارهای اخلاقی پیامبران، ائمه معصومین (ع) و سایر اولیای دین به‌عنوان یک هدف اخلاقی در کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمان به‌صورت گسترده مطرح شده است. این امر به قصد ایجاد گرایش و علاقه‌مندی به شخصیت این بزرگواران و توجه ویژه به جنبه اخلاقی شخصیت

و زمینه‌های مرتبط شناسایی شد. سپس کدها و تحلیل‌ها توسط پژوهشگران مورد بازبینی قرار گرفت این کار در چندین جلسه سامان یافت.

یافته‌ها

اهداف تربیت اخلاقی کتاب‌های هدیه آسمان

به‌طور کلی خوانش تحلیلی کتاب‌های هدیه‌های آسمانی این نکته را به ذهن متبادر می‌سازد که تمرکز نگارندگان این کتاب‌ها در امر تربیت دینی بیشتر شامل سه بخش عمده بوده که عبارت‌اند از: اعتقادات، احکام و اخلاق. همچنین با وجود بخش مستقل اخلاق در ساختار کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمان، بخش‌های دیگر یعنی احکام و اعتقادات نیز مورد واکاوی قرار گرفت؛ زیرا در کتاب راهنمای معلم هدیه‌های آسمان پایه دوم (Sotoodeh, SeydSalehi, Amar, & Shokrani, 2012: 4) آمده است که عصاره تربیت دینی، اخلاق است. همین موضوع در کتاب راهنمای معلم هدیه‌های آسمان پایه سوم (Amar, et al. 2013: 14) نیز مورد تأکید قرار گرفته است. از این‌رو انتظار می‌رود اهتمام جدی بر روی مقوله اخلاق در کتاب‌های دینی دیده شود.

بر این اساس بنا به تحلیل صورت گرفته، جمع‌بندی از هدف تربیت اخلاقی در این کتاب‌ها و راهنمای آن‌ها «شناخت آداب اخلاق اسلامی و گرایش به عمل به آن‌ها» را نشان می‌دهد. با این تصویر کلی از اهداف درس‌ها به سراغ اهداف تفصیلی کتاب‌های درسی رفته تا حضور آن‌ها را رصد نماییم. جدول شماره ۱ نشان‌دهنده اهداف تربیت اخلاقی به تفکیک در پنج پایه ابتدایی است.

در منابع و مراجع تربیتی، هدف و صورت‌بندی آن از مؤلفه‌های مهم و اساسی تلقی می‌شود. عموماً اهداف تربیتی از سطح کلی به سطوح جزئی‌تر مرتب و تنظیم می‌شود. این تنظیم به شکل هرم تصویر می‌شود که در رأس هرم اهداف کلی و در قاعده هرم اهداف مشخص‌تر

تربیت دینی در بعد اخلاقی در نظر گرفته شده است، دقت شود سه اصل زیر حاصل می‌شود:

- آشنایی با مهم‌ترین امور اخلاقی و آداب اسلامی مورد نیاز در زندگی دانش‌آموز
- تمایل به انجام دادن آداب اسلامی و دستورات اخلاقی اسلامی
- تلاش برای انجام کارهای نیک و دستورات اخلاقی و دوری از آن‌ها

که بر اساس آن‌ها روشن می‌گردد که این اهداف تا حد زیادی تحققشان وابسته به محتوایی است که برنامه‌ریزان انتخاب و سازمان‌دهی می‌کنند؛ اما اهداف روش مدار تحققشان به نوع محتوا بستگی ندارد. حتی این رویکردها با تعیین محتوا توسط معلم یا برنامه‌ریزان مشکل دارند و آن را نشانه‌ای از تلقین‌گرایی می‌دانند.

محتوای اخلاقی کتاب‌های هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی

ابتدا لازم است اشاره شود که در هر برنامه درسی چیزی را باید به دانش‌آموزان یاد داد که در واقع همان محتوا است (Nicholls, 1998: 60). محتوای برنامه درسی دربردارنده دانش‌ها (حقایق، تبیین‌ها، اصول، تعاریف)، مهارت‌ها و فرایندها (خواندن، نوشتن، حساب کردن، تفکر منطقی، تصمیم‌گیری، ایجاد ارتباط) و ارزش‌ها (خوب و بد، درست و نادرست، زشت و زیبا) است (Maleki, 2014: 69). محتوای برنامه تربیت اخلاقی یعنی آن چیزی که اخلاقاً خوب، درست و فضیلت است (Sanger, & Osguthorpe, 2005). جدول شماره ۲ حاصل تحلیل محتوای کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمان در پنج پایه است.

از همین منظر بحث دیگری درباره انتخاب محتوا قابل‌گشودن است و آن فراوانی ارزش‌های اخلاقی در این کتاب‌هاست. تعداد ارزش‌های اخلاقی در پایه دوم ۱۶ مورد در پایه سوم ۲۱ مورد، در پایه چهارم ۲۳ مورد، در پایه پنجم ۵۶ و در پایه ششم ۲۱ مورد است.

آن‌ها بوده است. به نظر می‌رسد در این زمینه به دلیل وجود گرایش به ائمه (ع) هدف این بوده گرایش به این آداب نیز ایجاد شود؛ بنابراین بیان صفات اخلاقی رهبران دینی در جهت هدف ایجاد تمایل به آداب اخلاقی است.

اما به‌عنوان یک چالش به نظر می‌رسد که الگوی هدف‌گذاری در کتاب‌های هدیه‌های آسمان در ذات ماهیت خود یک الگوی هدف‌گذاری هرمی نیست و بیشتر الگوی سنگ‌فرشی است. منظور از الگوی سنگ‌فرشی، الگویی از هدف‌گذاری است که اهداف در سطوح مختلف ارتباط منطقی طولی و عرضی با هم ندارند. بلکه بدون وجود این‌گونه ارتباط در کنار هم چیده شده‌اند. در واقع اهداف، فهرستی مرتب‌شده از ارزش‌ها یا آداب اخلاقی هستند. روابط طولی بین اهداف در سطوح مختلف وجود ندارد؛ یعنی اهداف در سطح جزئی همان مصادیق هدف کلی هستند.

ویژگی دیگر الگوی هدف‌گذاری کتاب‌های هدیه‌های آسمان محتوا مداری است. منظور از الگوی محتوا مداری، الگویی است که اهداف از طریق محتوای برنامه یعنی ارزش‌ها و آداب تحقق پیدا می‌کند. توضیح این‌که در تربیت اخلاقی در مؤلفه هدف برخی رویکردها اهداف را با الگوی روش گرا صورت‌بندی می‌کنند، یعنی بیشتر بر ساخت و فرایند تربیت اخلاقی توجه دارند؛ مثل شیوه استدلال کردن. این الگو در هدف تربیت اخلاقی در رویکردهایی کلبرگ (Hassani, 2015, a)، جان ویلسون (Hassani, 2015, b) و شفاف‌سازی ارزش‌ها (Chenari, 2015)، سواد اخلاقی (Sajjadiyeh, 2015) نمود دارد. در این الگو اهداف از مجرای روش محقق می‌شوند. به‌طور مثال اگر هدف افزایش توانایی استدلال اخلاقی است، این هدف با انتخاب روشی خاص، مانند بحث بر روی معماهای اخلاقی محقق می‌شود؛ اما در الگوی محتوا گرا اهداف تربیت اخلاقی به‌گونه‌ای است که از طریق انتخاب محتوا یعنی ارزش‌های اخلاقی خاص محقق می‌شود. اگر به این سه هدف که در برنامه درسی

محتوای مشخصی از تربیت اخلاقی را در راستای اهداف تعیین نمایند؛ یعنی یکی از مهم‌ترین ملاک‌های انتخاب محتوا تناسب محتوا با اهداف صورت‌بندی شده است. بنابراین با بررسی کیفیت تناسب اهداف با محتوا می‌توان به نقد محتوا دست زد. اگر بخواهیم در این بحث چنین بررسی را انجام دهیم باید به مقایسه اهداف تربیت اخلاقی کتاب‌های دینی با محتوای مندرج در کتاب‌ها اقدام کنیم. در کتاب راهنمای معلم کتاب‌های هدیه آسمان این هدف برجسته شده است که: مهم‌ترین وظیفه تربیت دینی به‌ویژه در دوره ابتدایی ایجاد و تقویت عادات صحیح و خلیات نیکو در کودکان است (Teacher's book of Hedyehaye Aseman, 2017: 21)، اما این هدف کلان به‌خودی‌خود برای برنامه‌ریزان هدایت‌کننده به سوی گزینش محتوا نیست. در واقع بر اساس مضمون هدف فوق، برنامه‌ریزان باید بر اساس ملاک‌های "اهمیت" و "تناسب با زندگی کودک" تعیین کنند که چه ارزش‌هایی مهم هستند و چه ارزش‌هایی متناسب زندگی کودکان خواهد بود؛ اما وقتی به سمت اهداف جزئی‌تر که در هر کتاب درسی صورت‌بندی شده است حرکت می‌کنیم ملاحظه می‌شود که اهداف خود شکل محتوا به خود گرفته‌اند؛ یعنی اهداف جزئی کتاب‌های درسی در پایه‌های پنج‌گانه دوره ابتدایی خود محتوا هستند. به‌عبارت‌دیگر از نظر برنامه‌ریزان همین اهداف جزئی که ماهیت محتوا دارند ارزش‌ها و آداب اخلاقی مهمی هستند که با زندگی کودک تناسب دارند. با وجود این که اهداف جزئی کتاب‌های هدیه آسمان از منظر تربیت اخلاقی خود ماهیت محتوایی دارند و این‌گونه به نظر می‌آید که کار مؤلفان کتاب‌های درسی را از نظر انتخاب محتوا آسان کرده است باز هم محتوای اخلاقی کتاب‌های هدیه‌های آسمان از منظر تناسب با اهداف قابل بررسی است. جدول شماره ۳ در دو پایه چهارم و ششم امکان این مقایسه را فراهم آورده است. ملاحظه و بررسی محتوای کتاب‌های هدیه‌های آسمان نشان می‌دهد که محتوای اخلاقی (ارزش‌ها و

در برخی درس‌ها (واحدهای یادگیری) بالغ بر بیست ارزش اخلاقی مطرح شده است برای مثال می‌توان به درس هفتم هدیه‌های پایه ششم اشاره داشت که ۲۳ ارزش اخلاقی و آداب را به‌صورت تلویحی و تصریحی در برمی‌گیرد برخی از این موارد عبارت‌اند از توجه به فقرا، پرهیز از تکبر و غرور در بین جمع اهتمام به سلام کردن، بها دادن به مشورت، گشاده‌رو بودن، دوری از پلیدی‌ها، کینه به دل نگرفتن، اشتباه دیگران را به رخشان نکشیدن، پرهیز از سرزنش و ... چنین وضعیتی برای پایه پنجم در درس بیستم نیز قابل مشاهده است که به ترتیب دربرگیرنده ارزش و ادب اخلاقی گوناگونی همچون پرهیز از خبرچینی، تلافی کردن، دروغ‌گویی و ظن بد بردن به دوست است.

ملاحظه جدول فوق نشان می‌دهد که در چینش محتوای اخلاقی در پایه‌های پنج‌گانه برخی ارزش‌های اخلاقی تکرار شده‌اند و برخی دیگر تکرار نشده‌اند؛ یعنی برخی از ارزش‌ها و آداب اخلاقی در پایه‌های مختلف به‌عنوان محتوا وجود دارد و برخی فقط در یک پایه یا دو پایه مطرح شده‌اند. ارزش‌های مشترک که در بیشتر پایه‌های دوره ابتدایی در درس هدیه‌های آسمانی تکرار شده است و بالغ بر چهارده ارزش اخلاقی می‌شود. این موضوع در بحث سازمان‌دهی محتوا قابل تأمل است. بر این اساس می‌توان گفت که سازمان‌دهی محتوای اخلاقی این کتاب به‌گونه‌ای است که این مضامین در پایه‌های مختلف و با مصادیق و شیوه‌های مختلفی در کتاب‌ها طرح شده‌اند. این چهارده مضمون تقریباً در تمامی پایه‌ها تکرار شده‌اند؛ بنابراین به نظر می‌رسد که این ارزش‌ها از دیدگاه برنامه‌ریزان ارزش‌های کلیدی هستند که در عموم کتاب‌های درسی پنج پایه دوره ابتدایی (دوم تا ششم) مطرح شده است.

در مورد مؤلفه محتوا در ادبیات برنامه‌ریزی درسی دو پرسش وجود دارد. نخست چگونگی انتخاب محتواست؛ برای انتخاب محتوا برنامه‌ریزان به ملاک‌هایی رو می‌آورند که به آن‌ها کمک کند تا

باید دو اصل توالی و تداوم رعایت شود. اصل توالی چنین تجویزی را برای سازمان‌دهی محتوا دارد که باید محتوا به صورت تدریجی تنظیم شود. تدریج هم از بعد کمی می‌تواند مد نظر باشد هم از نظر کیفی. در بعد کمی فراوانی محتوا باید روند افزایشی داشته باشد. تعداد ارزش‌های اخلاقی در پایه دوم ۱۶ مورد در پایه سوم ۲۱ مورد، در پایه چهارم ۲۳ مورد، در پایه پنجم ۵۶ و در پایه ششم ۲۱ مورد است. در بعد کیفی ارزش‌های اخلاقی باید چینی‌شی منطقی از عینی به ذهنی یا ساده به پیچیده داشته باشد. به سخن دیگر ارزش‌های اخلاقی و یا آداب اخلاقی باید از انواع ساده به پیچیده‌تر مرتب و تنظیم شود. یا به گونه‌ای تنظیم شود که ابعاد ساده‌تر یک ارزش اندک‌اندک به ابعاد پیچیده‌تری همان ارزش مورد توجه قرار گیرد. امری که به نظر می‌رسد از دید طراحان کتاب‌های مذکور پنهان مانده است.

محتوای اخلاقی کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمان -که متنوع و زیاد هستند- در قالب‌های مختلفی برای دانش‌آموزان ارائه شده‌اند. مهم‌ترین قالب ارائه محتوا، متن است. متن در کتاب هدیه‌های آسمان به شکل‌های داستان، روایت، آیات قرآن، نمایش و شعر آورده شده است. کاربرد این قالب‌ها در کتاب‌های درسی هدیه‌ها بسیار پربسامد است به‌ویژه داستان، روایت و آیات قرآن در عموم درس‌ها استفاده شده است. علاوه بر متن از تصاویر نیز در کتاب‌های هدیه‌های آسمان برای رساندن پیام‌های اخلاقی استفاده شده است.

عموم این فعالیت حاوی ارزش‌های اخلاقی است. مثلاً در کتاب هدیه‌های پایه ششم درس نهم که یکی از درس‌های مربوط به موضوع «اخلاق» است، در فعالیت «فکر کن و بگو» خواسته شده است که دانش‌آموزان در ارائه مصادیق احترام به سالمندان فکر کنند. در فعالیت «گفت‌گو کنیم» بحث درباره یک داستان و مضمون اخلاقی آن و در فعالیت «همراه با خانواده» گفت‌وگو و بحث با خانواده درباره دلایل «دوری از مسخره کردن

آداب اخلاقی) کتاب‌های هدیه‌های آسمان فراتر از اهداف جزئی صورت‌بندی شده است؛ یعنی اگر از منظر تناسب با اهداف محتوای کتاب‌های هدیه‌های آسمان مورد واکاوی قرار گیرد این نکته به دست می‌آید که مؤلفان کتاب‌های درسی در خصوص انتخاب مضامین ارزشی به مثابه محتوا، خود را به اهداف تعریف شده محدود نکرده‌اند و محتوای گسترده‌تری را انتخاب کرده‌اند؛ یعنی مضامین ارزشی (آداب و ارزش‌های اخلاقی) کتاب بسیار فراتر از ارزش‌ها و آدابی است که در اهداف صورت‌بندی شده است.

گفتنی است که با وجود بخش اخلاقی در کتاب‌های هدیه‌های آسمان دبستان، اهداف تربیت اخلاقی در بیشتر دروس کتاب وجود دارد. این روند درباره محتوای اخلاقی دروس نیز صادق است یعنی محتوای دروس از منظر مضامین اخلاقی هم به همین شکل توزیع شده است.

فراوانی زیاد ارزش‌های اخلاقی اگرچه در ظاهر خوشایند و مطلوب است اما این کتاب‌های درسی را بیشتر به نمایشگاه کم‌ثمر مفاهیم اخلاقی تبدیل می‌کند؛ یعنی کارکرد درس‌های دینی را به معرفی فهرستی از ارزش‌های اخلاقی تبدیل کرده است. درحالی‌که فراهم کردن تجارب یادگیری مفید برای ایجاد درک و فهم این ارزش‌ها تمایل و عمل به آن‌ها، نیازمند زمان و فرصت کافی است و در عمل آنچه رخ می‌نماید آشنایی با فهرستی از ارزش‌های اخلاقی است نه درک و فهم آن‌ها. در یک نگاه کلی کتاب‌های هدیه‌های آسمان پایه‌های مختلف دوره ابتدایی از نظر فراوانی ارزش‌های اخلاقی شرایط تقریباً مشابهی دارند.

اما پرسش مهم بعدی درباره انتخاب محتوا عبارت است از چگونگی سازمان دادن به محتوای انتخاب شده که عبارت است از چگونگی چینش محتوای انتخاب شده در پایه‌ها و واحدهای یادگیری هر کتاب درسی برای ارائه؛ در حقیقت در سازمان‌دهی محتوا ارتباط عمودی محتوا مورد نظر است. در ارتباط عمودی نیز

تأکید بر منافع اعمال اخلاقی از مواضع روشی است که در بخش‌های مختلف کتاب اشاره شده است مثلاً در کتاب راهنمای معلم پایه دوم (Sotodeh, E & others, 2012: 5) چنین آمده است: «... در پایان ضمن آشنایی با نتایج خوب راست‌گویی می‌آموزد که بین صدق و کذب یکی را انتخاب کند.» در کتاب راهنمای معلم هدیه‌های آسمان پایه ششم (Amar, F & others, 2012: 118). هم به شناخت فواید و آثار اعمال اخلاقی عنایت شده است؛ مانند «فلان عمل ارزشی چه فوایدی دارد»، یا «فواید رعایت آن‌ها چیست؟» این راهبرد روشی یعنی بحث درباره پیامدهای ارزش‌های اخلاقی در دروس دیگر کتاب بیان شده است. عمل نیز از نکات مهم روشی است که در واقع روش ایجاد عادت، همان تکرار عمل است. در کتاب راهنمای معلم نیز اشاره شده است که «... درصدد آموزش عملی آداب و اخلاق برآمده...» (Rahimi, & Ramazani, 2009: 18).

در کتاب راهنمای معلم هدیه‌های آسمان پایه چهارم چنین بیان شده است که «از این بخش (اخلاق اسلامی) نه برای نصیحت یا طرح شعارگونه بلکه برای آموزش عملی آداب اخلاقی باید بهره گرفت.» برای فهم بهتر مواضع روشی تربیت اخلاقی در کتاب‌های هدیه‌های آسمان به توصیه‌های روشی که برای آموزش مضامین ارزش شده است می‌پردازیم. در درس هشتم کتاب هدیه‌های آسمان پایه چهارم مضمون رعایت حقوق همسایگان، مطرح می‌شود. توصیه‌های روشی برنامه‌ریزان نشان می‌دهد که در این زمینه تأکید بر ایجاد و موقعیت‌های شبه واقعی برای تحریک فکر و ایجاد بحث بر روی حقوق همسایگان شده است. همچنین روش داستان و بحث و گفت‌وگو درباره داستان و مضمون آن یعنی حقوق همسایه توصیه شده است. استفاده از تصویر خوانی و بحث درباره پیام اخلاقی تصویر نیز از توصیه‌های روشی دیگری است که به معلمان توصیه شده است.

دیگران» خواسته شده است. فعالیت‌های دیگری در این کتاب مانند «بگرد و پیدا کن»، «دوست دارم» وجود دارد که بعضاً حاوی مضامین اخلاقی هستند.

روش یاددهی یادگیری

مواضع روشی کتاب‌های هدیه‌های آسمان در حوزه آداب و اخلاقی اسلامی در کتاب‌های راهنمای معلم طرح شده است. از این مواضع می‌توان جهت‌گیری روشی این برنامه درسی را در زمینه تربیت اخلاقی بازشناسی کرد. این مواضع روشی در کتاب‌های راهنمای معلم هدیه‌های آسمان در پایه دوم (Sotodeh, E & others, 2012: 4) و راهنمای معلم هدیه‌های آسمان در پایه سوم (Amar, F & others, 2013: 14) و در راهنمای معلم هدیه‌های آسمان پایه چهارم (Rahimi, 2009: 13 & Ramazani, 2009) و کتاب راهنمای معلم هدیه‌های آسمان پایه ششم (Amar, F & others, 2013: 18) آمده است و با وجود برخی تفاوت‌های ظاهری در اساس اشتراکاتی با همدیگر دارند گویی یک معنا به چند زبان طرح شده است که برخی از آن‌ها به شرح زیر است:

- برای آموزش مفاهیم اخلاقی از موقعیت‌ها و فرصت‌های واقعی و عینی بهره گرفته شود.
- تکرار تمرین و یادآوری مستمر برای ایجاد و تثبیت عادات اخلاقی. به سخن دیگر مهم‌ترین روش تربیت اخلاقی از نظر برنامه‌ریزان تکرار و تمرین است. در کنار روش عادت نکاتی تکمیلی دیگری نیز بیان شده است از جمله پرهیز از بیان مستقیم «توصیه، ارزش‌ها» سرزنش و مقایسه و شدت عمل (شاید منظور برخورد تند با دانش‌آموزان باشد) از نکات روشی تربیت اخلاقی است.
- بیان غیرمستقیم، تشویق فوری، توجه به منافع رعایت امور اخلاقی
- تأکید بر الگوپردازی در مسائل اخلاقی توسط معلم

ناخوشایندی از این درس در فرد ایجاد شود. چراکه از دیدگاه برنامه‌ریزان هدیه‌های آسمان رقابت میان فردی برای دانش‌آموزان ابتدایی اضطراب‌آفرین و گاهی ناامیدکننده است (Rahimi, & Ramazani, 2009: 35) از این رو باید از آن پرهیز کرد (Amar, & others, 2012: 6). با وجود این جهت‌گیری‌ها ارزشیابی از مضامین اخلاقی عموماً در قالب دانش، نگرش و مهارت صورت می‌گیرد. ارزشیابی از شناخت دانش‌آموزان از مفاهیم از طریق بیان نمونه‌ها و مصادیق و به‌کارگیری مفاهیم و مضامین اخلاقی در موقعیت‌های مختلف بررسی می‌شود. ارزشیابی از نگرش‌ها هم از طریق بررسی فعالیت‌های داوطلبانه، ابزار احساسات مثبت و دوام و استمرار در شرایط گوناگون و ارزشیابی از مهارت‌های با مشاهده اعمال و فعالیت‌هایی که فرد انجام می‌دهد مثل مشارکت در گروه انجام فعالیت‌هایی مثل نظافت کلاس یا حیاط مدرسه.

در کتاب‌های راهنمای معلم برای تدریس درس‌های مختلف یک بخش نیز به ارزشیابی اختصاص یافته است که در آن عموماً جدولی از اهداف و نشانه‌های تحقق اهداف آورده شده است تا معلم بر اساس آن‌ها سطوح تحقق اهداف را تعیین نماید. برای نمونه ارزشیابی از یادگیری مضمون اخلاقی راست‌گویی در درس هجدهم هدیه‌های آسمان پایه دوم به این شکل بیان شده (Sotodeh, & others, 2012: 87).

هدف

«آشنایی با آثار و نتایج راست‌گویی و پرهیز از دروغ»

نشانه تحقق این هدف:

بیان اهمیت و نتایج راست‌گویی

تلاش برای رعایت آن

ملاحظه می‌شود که برای سنجش راست‌گویی دانش‌آموز هم به توانایی درک و فهم دانش‌آموز توجه شده و هم به عمل راست گفتن. ارزشیابی عمل اخلاقی دانش‌آموز هم از طریق مشاهده عملکرد او در جریان

در کنار این روش‌ها که بیشتر برای آموزش مضامین اخلاقی استفاده شده است توجه به الگوپردازی در درس‌های مختلف هدیه‌های آسمان کاملاً برجسته است. در عموم درس‌های کتاب‌های دوره ابتدایی تصویر مطلوب با ویژگی‌های ارزشمند به‌ویژه از منظر ارزش‌های اخلاقی از پیامبر (ص) ائمه معصومین (ع) ملاحظه می‌شود.

روش‌های دیگری که در کتاب‌های هدیه‌های آسمان مورد توجه قرار گرفته است روش‌های توضیحی معلم است. درباره اهداف اخلاقی درس‌ها به‌ویژه در سطح آشنایی با مفاهیم و ارزش اخلاقی پیشنهاد شده است که معلم - با کمک گرفتن از نظرات دانش‌آموزان - درباره آن‌ها توضیحاتی ارائه دهد. برای نمونه چنین پیشنهادی برای درس نهم کتاب هدیه‌های آسمانی پایه ششم در مورد آداب زندگی (رعایت حقوق دیگران) و مصادیق آن به معلم داده شده است (Amar, & others, 2012: 69).

شیوه ارزشیابی پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان

در کتاب‌های راهنمای هدیه‌ها اصولاً جهت‌گیری‌های یکسانی درباره ارزشیابی پیشرفت تحصیلی وجود دارد که شامل ارزشیابی از یادگیری مضامین و اهداف اخلاقی هم می‌شود. از دیدگاه برنامه‌ریزان هدیه‌های آسمان ارزشیابی، وسیله‌ای برای تحریک و تشویق دانش‌آموزان به یادگیری بیشتر است نه این که به میزان دین‌داری آن‌ها و تخلق به اخلاق آن‌ها نمره داده شود. (Sotodeh, & others, 2012, Rahimi, & Ramazani, 2009). از این رو ارزشیابی تحصیلی مطلوب، نه به نحو پایانی بلکه به نحو فرایندی صورت می‌گیرد. در این الگوی ارزشیابی خودسنجی نقش مهمی دارد (Rahimi, 2009: 33 & Ramazani); زیرا ارزشیابی در این درس به مثابه ابزاری برای خودشناسی بوده و خودسنجی ابزار مناسب این هدف است. همچنین ارزشیابی در فضای رقابت بین فردی انجام نمی‌گیرد؛ زیرا نباید احساس

88-89) نشانه‌ای از این رویکرد بوده هرچند از تعبیر آداب در این باره بهره گرفته شده باشد. اهداف جزئی کتاب‌های درسی فهرستی از این آداب یا فضایل هستند. مستندات موجود نشان می‌دهد که دلایل خاصی برای انتخاب این آداب یا فضایل مهم وجود ندارد. همچنین تبیینی از اولویت‌بندی این فضایل ارائه نشده است. نکته دیگر تعداد این آداب اخلاقی یا فضایل است. در دیدگاه‌های رایج نظیر رویکرد تربیت اخلاقی فضیلت‌گرایانه که به رویکرد تربیت منش نیز معروف است نظر بر این است که تعداد این فضایل محدود باشد. در واقع فضایل بنیادی باید وجه همت تربیت اخلاقی یا برنامه‌های تربیت اخلاقی (به مثابه هدف) قرار گیرد. برای نمونه (Park; Peterson, & Seligman, 2004) فضایل اصلی را به شش فضیلت محدود نموده است. این فضایل شش‌گانه عبارت است از: خرد (wisdom)، شجاعت (courage)، انسانیت (humanity)، عدالت (justice)، میان‌روزی (temperance) و تعالی (transcendence). این محققین برای هر فضیلت اساسی چند نیرومندی منشی تعریف کرده‌اند. برای مثال فضیلت شجاعت که معنای آن "تمرین اراده برای تحقق اهداف در مواجهه با تعارض‌های درونی و بیرونی" است. این فضیلت شامل چهار نیرومندی هیجانی: انسجام (authenticity)، دلیری (bravery)، پشتکار (persistence) و اشتیاق (zest) است. یا لیکونا (Starrat, 2005) از دو ارزش اساسی برای جامعه کثرت‌گرایی آمریکا بحث می‌کند که عبارت‌اند از احترام (respect)، مسئولیت‌پذیری (responsibility). دیگر صاحب‌نظران در رویکرد فضیلت تربیت اخلاقی نیز هر یک به‌نوعی بر چند ارزشی محوری تأکید کرده‌اند. به‌عنوان نمونه در (Burba, in transl. Kavosi, 2011) به هفت فضیلت اساسی در تربیت اخلاقی توجه کرده است. این هفت فضیلت که به هوش اخلاقی (moral intelligence) معروف‌اند عبارت‌اند از: همدلی (empathy) وجدان (conscience)، خویش‌تن‌داری

بحث‌ها و فعالیت‌ها و ارائه یک گزارش از کارهای خوب گذشته او و قضاوت درباره آن (خودسنجی) صورت می‌گیرد.

بحث و نتیجه‌گیری

از دیرباز رویکردهای تربیت اخلاقی مختلفی همچون رویکرد بحث درباره معماهای اخلاقی (moral dilemmas) مبتنی بر نظریه کلبرگ (Kohlberg theory)، رویکرد شفاف‌سازی ارزش‌ها (moral values clarification) مبتنی بر دیدگاه دیویی، رویکرد تربیت منش (character education) مبتنی بر نظریه اخلاق فضیلت و رویکرد تربیت اخلاقی مراقبت محور (care ethic) مبتنی بر نظریه نادینگز و گیلگان مورد توجه متخصصین بوده است. اهمیت این رویکردها در جهت‌دهی و هدایت چگونگی تدوین برنامه تربیت اخلاقی خود را نمایان می‌سازد. بر این اساس به نظر می‌رسد در کتاب‌های هدیه‌های آسمان بیشتر از تربیت اخلاقی فضیلت‌گرایانه با گرایش دینی بهره گرفته شده است.

قرائت سنتی تربیت اخلاقی فضیلت‌گرایانه بیشتر بنا بر تعبیر کلبرگ، رویکرد سبد فضایل (bag of virtues) است. در این رویکرد فهرستی از فضایل اخلاقی به دانش‌آموزان ارائه و توصیه می‌شود. فهرست بلند ارزش‌های اخلاقی که در اهداف کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمان دیده شده است شاهد خوبی برای تأیید این مدعا است. فضایل در واقع صفات مطلوبی هستند که باید در شخصیت کودک شکل گیرند و تبدیل به یک صفت پایدار یا منش (character) شوند. از این‌روست که برنامه‌ریزان بر شناخت این صفات اخلاقی مطلوب یعنی فضایل توجه می‌کنند. چنین بیانی از هدف کلی برنامه درسی تربیت دینی یعنی «شناخت آداب اخلاقی اسلامی و گرایش به عمل آن‌ها» یا «آشنایی با مهم‌ترین امور اخلاقی و آداب اسلامی مورد نیاز در زندگی کودک» (Shorakaiardakani, 2008:)

به‌عنوان یکی از مفاهیم کلیدی در برنامه درسی به معنای مجموعه‌ای از حقایق، مفاهیم، تعمیم‌ها، فعالیت‌ها، فرایندها و ارزش‌ها و نگرش‌هاست که در جهت هدف‌های یادگیری پیشی بینی می‌شوند (Maleki, 2011). در واقع محتوا همان موضوعاتی است که دانش‌آموزان باید آن را یاد بگیرند. در حوزه تربیت اخلاقی از منظر فضیلت‌گرایی محتوا همان فهرست بسط یافته شده ارزش‌ها و فضایی است که بناست به‌عنوان هدف، دانش‌آموزان با آن‌ها آشنا شوند و گرایش به عمل به آن‌ها را پیدا کنند. از این‌رو فهرست محتوای چنین برنامه‌ای، همچنان که در کتاب‌های هدیه‌های آسمان آمده است، مصادیق ارزش‌ها و آداب اخلاقی مطلوب است.

پیرامون مقوله فراوانی محتوای اخلاقی نیز تناسب مطلوبی در پایه‌ها رعایت نشده است. همچنان که ذکر شد در برخی کتاب‌ها این تعداد در حدود ۱۶ مورد است و در پاره‌ای دیگر بیش از ۴۰ مورد که خود گویای گستردگی و تعداد زیاد ارزش‌های اخلاقی در هر کتاب درسی دینی است.

بر این اساس چنین برمی‌آید که در رویکرد سنتی تربیت اخلاقی فضیلت‌گرایانه محتوا از اهمیت و ارزش خاصی برخوردار است چراکه نسبت مستقیمی با اهداف یادگیری دارد؛ یعنی تحقق اهداف یادگیری یا اهداف تربیت اخلاقی به یادگیری محتوا وابسته است. به سخن دیگر محتوا حالت تخفیف یافته اهداف است. به همین دلیل در این کتاب‌های درسی روش در اولویت بعدی قرار می‌گیرد. بر اساس برخی دیدگاه‌های تربیت اخلاقی اگر محتوا در فرایند یادگیری و تربیت اخلاقی محوریت پیدا کند در واقع یادگیری به سمت یادگیری طوطی‌وار حرکت می‌کند (Maleki, 2011: 75)، اما به نظر می‌رسد اهمیت محتوای اخلاقی در کتاب هدیه‌های آسمان آن‌چنان در نظر گرفته شده که حتی از اهداف فراتر رفته و نویسندگان این کتاب‌های درسی فراتر از اهداف به انتخاب محتوا دست زده‌اند.

(self-control)، احترام (respect)، مهربانی (kindness)، بردباری و انعطاف. (Covell. & Howe, 2001) در مقاله خود به سه ارزش کلیدی در تربیت اخلاقی که عبارت‌اند از حقوق (Rights)، احترام و مسئولیت توجه کرده‌اند. تربیت اخلاقی را از طریق این سه فضیلت میسر می‌دانند؛ بنابراین روش مناسب در صورت‌بندی اهداف تربیت اخلاقی این نیست که مجموعه‌ای ارزش‌های اخلاقی یا آداب اخلاقی را فهرست کرده و به‌عنوان هدف در نظر گرفت. بلکه باید بر اساس یک منطق درست و معتبر فضایل اصلی و کلان را بازشناسی کرد و در یک ساختار مطلوب / معقول قرار داد.

بر این اساس می‌توان الگوی هدف‌گذاری حاضر تربیت اخلاقی کتاب‌های هدیه‌های آسمان را یک الگوی ساده دانست که نظم منطقی و محتوایی مناسبی در آن ملاحظه نمی‌شود. نخست این که اهداف تربیت اخلاقی در شکل محتوای تربیت اخلاقی یعنی آداب و ارزش‌های اخلاقی ظاهر شده است. دیگر این که الگوگیری به مثابه هدف تربیت اخلاقی دیده شده است در حالی که یک راهبرد روشی در تربیت اخلاقی است. به نظر می‌رسد در کتاب هدیه‌های آسمان تلاشی برای رسیدن به سطح ارزش‌های اخلاقی که در واقع سنگ بنای اعمال الگوها محسوب می‌شود صورت نگرفته یا دست‌کم مورد غفلت واقع شده است.

در یک تحلیل نهایی الگوگیری یک هدف نیست بلکه یک روش تربیت اخلاقی است. در عرصه تربیت دینی ایجاد محبت و علاقه به اولیای دین یک هدف تربیت دینی است با وجود این در عرصه تربیت اخلاقی الگوگیری تبدیل به یک راهبرد یادگیری ارزش‌های اخلاقی می‌شود نه هدف. در واقع اهداف همان آداب و ارزش‌های اخلاقی مطرح شده در متن رفتار اولیای دین است.

در بعد محتوا نیز می‌توان چنین استنباط کرد که الگوی تربیت اخلاقی مورد عنایت برنامه‌ریزان الگوی تربیت اخلاقی فضیلت‌گرایانه سنتی است. محتوا

موقعیت‌ها و فرصت‌های واقعی و عینی بهره گرفته شود" تردیدی نیست که شرایط یادگیری کلاسی زمینه کاملاً مساعد برای هر عمل اخلاقی فراهم نمی‌آورد. بنابراین راهبرد روشی نزدیک شدن به عرصه عمل از طریق توجه به موقعیت‌های واقعی صورت می‌گیرد؛ اما این دستورالعمل روشی مبهم هیچ‌گاه برای معلمان هدایت‌کننده نیست مگر این که به‌عنوان یک راهبرد روشی در واحدهای یادگیری و طراحی درس‌های کتاب‌های هدیه‌های آسمان به کار گرفته شود؛ یعنی در کلیت کتاب‌های درسی این ظرفیت ایجاد نشده است همچنین تأکید بر الگوپردازی نیز ازجمله نشانه‌های توجه این کتاب‌ها در تربیت اخلاقی به رویکرد فضیلت‌گرایانه است. از نظر لیکونا (Lickona) که از رهبران فکری رویکرد تربیت منش در آمریکاست "معلم به مثابه توجه دهنده، الگو، مرشد و مربی اخلاقی" محسوب می‌شود که یکی از وظایفش ارائه الگوی اخلاقی است. (cited in Salmanmahini, 2015) در کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمان علاوه بر این که خود معلم به مثابه الگوی اخلاقی معرفی شده، سعی بلیغی بر معرفی الگوهای اخلاقی به‌ویژه رهبران دینی شده است. با عنایت به اصل عاملیت دانش‌آموز در عمل اخلاقی، بی‌تردید باید نسبت مناسب و صحیحی بین دانش‌آموز و الگو (اعم از معلم و دیگر منابع الگویی) تعریف و برقرار کرد. بدون چنین تبیینی از رابطه الگویی، آن را به ورطه آسیب‌زایی می‌کشاند. نسبت‌های تقلیدی، تلقینی و تحسینی نسبت‌های آسیب‌زایی در برقراری رابطه الگویی هستند. در هر یک از این نسبت‌ها، الگو نقش مثبتی در تربیت اخلاقی ایفا نمی‌نماید. برای مثال الگو در نسبت تلقینی، به سبب هیبت و هیمنه‌اش اندیشه‌ها و عواطف خود را به مرتبی القا می‌نماید. در نسبت تقلیدی، مرتبی اعمال مربی یا الگوی خود را به عینه و بدون داشتن هیچ‌گونه بینشی، تکرار نماید (Azizi, 2016:11). لذا با وجود این توضیحات باید به این موضوع توجه کرد که نسبت‌های

از منظر روش به‌کارگیری، اصطلاح «عادت» در توصیه‌های روشی مؤلفین کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی نشان می‌دهد که فهم سنتی/فضیلت‌گرایی پشتوانه نظری رویکرد روشی تربیت اخلاقی این کتاب‌هاست. برای ایجاد فضایل اخلاقی که همان صفات یا ملکات ارزشی و اخلاقی درونی شده است، لازم است فرد دست به تکرار عمل اخلاقی بزند تا صفت اخلاقی در او پایدار شود. "فضایل اخلاقی نتیجه عادت یا به‌طور مشخص‌تر حاصل کارآموزی اخلاقی است". ... به مرور زمان با انجام اعمال منصفانه منصف می‌شویم. (Elias, 2003: 69) بر این اساس رویکرد فضیلت‌گرایی چنین اقتضا دارد که مترببان در شرایط عمل قرار گرفته و عمل اخلاقی انجام دهد. تکرار این عمل به تثبیت صفت اخلاقی منجر خواهد شد، اما آنچه در روش مورد تأکید قرار گرفته اصطلاح "یادآوری مستمر" است. این اصطلاح پژواک خاصی در تربیت اخلاقی دارد. چنین به نظر می‌رسد که تصور برنامه‌ریزان درسی هدیه‌های آسمان یادآوری ارزش‌های اخلاقی آن‌هم به‌طور مداوم نقشی در ایجاد انگیزه برای عمل اخلاقی دارد. بی‌تردید این برداشت از عادت و ایجاد صفات اخلاقی برداشتی عمیق و دقیق نیست. به بیان ارسطو کافی نیست که کودکان برای عمل و اخلاقی شدن خوبی‌ها را بشناسند بلکه باید به آن نیز میل و علاقه داشته باشند؛ یعنی خوبی‌ها را دوست داشته باشند. "باید فرد واجد حکمت عملی را کسی در نظر آوریم که علاوه بر قوه عقلانی تشخیص خیر، امیال و خواسته‌های او نیز به سمت خیر سوق یافته است." (Madanifar, 2016: 81) بی‌تردید یادآوری مداوم ارزش‌های اخلاقی، تربیت اخلاقی را به یک جریان مکانیکی نظیر وعظ و نصیحت تبدیل می‌سازد. با وجود چنین اشارات روشی برای تربیت اخلاقی که مؤلفین کتاب‌های درسی بیان کرده‌اند این الگوی تربیت اخلاقی را به رویکرد فضیلت‌گرایی نزدیک می‌کند. آنجا که اشاره می‌شود که "برای آموزش مفاهیم اخلاقی از

آسیب‌زا در این رابطه الگویی بین معلم و دانش‌آموزان برقرار نشود.

این نگاه ساده و گسترده به الگوگیری از معلم و «اسوه‌های دینی» ظرفیت توجه به ارزش‌های اخلاقی که در پس اعمال و رفتار و آداب آن‌ها حضور دارند را نادیده می‌گیرد. منظور اساسی در الگوگیری به‌عنوان روش تربیت اخلاقی چنین است که ارزش‌های اخلاقی مورد عنایت «اسوه» یا «الگوی اخلاقی» در موقعیت‌های مشابه و یا موقعیت دیگر توسط دانش‌آموز از روی تأمل انتخاب و مبنای عمل شود از این‌رو لازم است درک و فهم از چیستی ارزش اخلاقی و چگونگی تعمیم آن به شرایط و موقعیت‌های واقعی زندگی هم در نظر گرفته شود؛ اما این راهبرد با جهت‌گیری این برنامه در محوریت یافتن محتوا و ارائه تعداد بالای مفاهیم ارزشی در کتاب‌های هدیه‌های آسمان، تناسب و هماهنگی ندارد؛ زیرا از یک سو به نقل از (Maleki, 2014) گفته شد که محوریت یافتن محتوا در هر برنامه درسی، یادگیری را به سمت یادگیری سطحی سوق می‌دهد و از سوی دیگر فراوانی بیش از حد محتوا اخلاقی (مفاهیم ارزشی و اخلاقی) خود منجر به کاهش عمق یادگیری خواهد شد.

توجه به توصیه‌های روشی مؤلفین کتاب‌های راهنمای معلم هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی نشان می‌دهد که الگوی مطلوب ارزشیابی از یادگیری مضامین اخلاقی و به‌طور کلی دینی یک رویکرد اخلاق مدار است. این جهت‌گیری اگرچه تصریح نشده اما به گونه ضمنی مورد تأکید قرار گرفته است. از این‌رو می‌توان نتیجه گرفت که رویکرد ارزشیابی مورد نظر برنامه‌ریزان با ماهیت درس هدیه‌های آسمان که بر ارزش‌های معنوی دینی و اخلاقی تمرکز دارد، مناسب و سازگار است. همچنین توجه به عمل و ارزشیابی پیشرفت اخلاقی دانش‌آموزان در قالب عمل با رویکرد فضیلت‌گرایی تناسب و هماهنگ است. با وجود این ارزشیابی پیشرفت

اخلاقی دانش‌آموزان در قالب رویکرد فضیلت‌گرایی محل بحث بوده و امکان بهبود را دارد.

در خاتمه لازم اشاره شود که نتایج این پژوهش با پژوهش‌هایی که پیش‌تر در قسمت پیشینه مقاله مورد اشاره قرار گرفت در پاره‌ای از موارد هم دستاورد است و در پاره‌ای دیگر این هم داستانی عمیق نیست. در این زمینه نمی‌توان نتایج پژوهش (Imani & Mozzafar, 2004) را مورد قبول دانست چراکه همچنان که در متن مقاله نشان داده شد گاهی این میزان محتوا از حد انتظار فزونی می‌یابد و بیم آن می‌رود که این فزونی توانایی بروز و تثبیت را در حین درس به‌خوبی نیابد؛ و این نگرانی بود که در پژوهش (Roostaei, & Vaezi, 2015) مورد تأکید قرار گرفته بود. این مسئله بخصوص در دروسی که جنبه تلویحی آن‌ها غلبه دارد، بیشتر مشاهده می‌شود. فقدان تناسب محتوا که در پژوهش (Jamalizadeh, 2006 & Samadi, 2015) ذکر شد یا انتزاعی بودن این مفاهیم (Doremami, 2011) و نبود بستر مناسب برای انتقال آن‌ها همچنان که مورد تأکید (Bagheri, 2014) است هم کم‌وبیش در با نتایج پژوهش حاضر همخوانی دارد. افزون بر اینکه در پژوهش حاضر بیشتر تلاش شد تا نشان دهیم که ضعف عمده در این‌گونه از کتاب‌ها را باید در فقدان الگوی نظری تربیت اخلاقی دانست.

از این‌رو بر اساس مباحث به عمل آمده پیشنهاد می‌شود برنامه‌ریزان درسی هدیه‌های آسمان پیش از تدوین برنامه و تألیف کتاب‌های درسی، الگوی نظری تربیت اخلاقی خود را ساماندهی و بر اساس آن اقدام به تدوین برنامه درسی هدیه‌های آسمان و تألیف کتاب درسی نمایند. این کار به تدوین کتاب مناسب‌تری در زمینه تربیت اخلاقی منجر خواهد شد.

منابع

Abolmaali, Kh. (2012). *Qualitative research from theory to practice*. Tehran. Nashr Elm. [persian]

- Afkari, F (2014). *Review the approaches to moral education in the elementary period in textbooks, Bekhanin Benevisim the Qur'an, Hedyehaye Asemasn, social education, and design curriculum patterns*. Doctoral dissertation. Allameh tabatabai University. Tehran. [persian]
- Amar, F & others. (2012). *Teachers' book of Hedyehay Asemani Sixth elementary school*. Iran, Organization of research and educational planning. [persian]
- Amar, F & others. (2013). *Teachers' book of Hedyehay Asemani Third elementary school*. Iran, Organization of research and educational planning. [persian]
- Aminkhandaghi, M & Saeidirezvani, M. (2009). *Evaluating Islamic High School Curriculum (Din va Zendegi)*. Educational Planning Research & Educational Innovation Research Center. [persian]
- Aminkhandaghi, M & Saeidirezvani, M. (2012). *Evaluation of Islamic Elementary Education Curriculum. Hedyehaye Asemani text book*. Research Institute for Education Studies. [persian]
- Azizi, S. (2016). *The relation between the agent of student, ethical practice patterns and ethical criteria based on the Islamic theory of action*. M.A Dissertation in History and Philosophy of Education. Tehran University. [persian]
- Bagheri, kh. (2014). Learning "to" and learning "from": Developing education in the light of agency and interaction. *Research Foundation of Education* (2), 5-24., 3doi: 10.22067 / fe.v3i2.24768. [persian]
- Burba, m. (2011). *Building Moral Intelligence*. Trans. Firozeh Kavosi. Tehran, Roshd Publication. [persian]
- Chenari, M. (2015). *Approaches to clarifying values in moral education*. In Hasani M & Others. (2015). The new approaches in moral education. (85-116). Tehran. Madreseh publication. [persian]
- Covell, K, & Howe, R., B. (2001) Moral Education through the 3 Rs: Rights, respect and responsibility, *Journal of Moral Education*, 30:1, 29-41, DOI: 10.1080/03057240120033794
- Dorremami, N. (2011). *Analyze the content of books, social education (civic), Hedyehaye Aseman and the Qur'an from 3rd to 5th grades of primary school in 2009 to study some of the categories of moral education* M.A. Dissertation, Tehran: Allameh Tabatabai university. [persian]
- Elias, J. (2003). *Philosophy of Education*. Trans. Abdalreza Zarabi. Qom, Publication of Imam Khomeini Educational Institute.
- Gall, M. & others. (2012). *Educational Research: An Introduction*. Trans. Ahmadreza Nasr & others. Tehran. Samt & Shahid Beheshti University.
- Given, L. M. (Ed.) (2008). *The SAGE encyclopedia of qualitative research methods*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications Ltd.
- Hassani, A & Ahmadi, H (2006). *New Model Descriptive Evaluation in Educational Evaluation*. Tehran. Madreseh publication. [persian]
- Hassani, M. (2011). *Moral education: Korea experience*, In Hassani, m & others(2011). School and moral education, Tehran. Madreseh publication. [persian]
- Hassani, M. (2014). A Study of the Evolution of the Curriculum of Ethical Education in Iran with Emphasis on the General Period, *Quarterly of Iranian Curriculum Studies*. Eighth Year, No. 33, Summer 2014: 8-35. [persian]
- Hassani, M. (2015,a). *Approaches to ethical education based on cognitive development theory*. in Hassani, M & Others. (2015). The new approaches in moral education. (17-83). Tehran. Madreseh publication. [persian]
- Hassani, M. (2015,b). *An analytical moral cognitive approach*. in Hassani, M & Others(2015). The new approaches in moral education. (17-83). Tehran. Madreseh publication. [persian]
- Imani, M & Mozzafar, M. (2004). The analysis of the content of the Hedyehaye Aseman and work book (published in 2002, 2003) compared to the content of the book on Talimat dini (published in 1380), the second year of primary school, based on William Romi's content analysis model, *educational innovation*, 115-142 (1) 3. [persian]
- Jamalizadeh, H. (2006). *Identifying and classifying the ethical teachings and concepts of elementary school textbooks*. Education Organization of Kerman Province, Research Council. [persian]
- Kohandai, M. (2009). *History of the development of the High Council of Education from 1275 to 1388 Hijri Shamsi*.

- Tehran. Nooralsaghaleyn Publication. [persian]
- Madanifar, M, Bagheri, Kh(supervisor). (2016). *Explaining the nature and characteristics of educational research in terms of human agency* PhD Dissertation, Tehran University. (in published). [persian]
- Maleki, H. (2014). *Curriculum Planning*. Tehran. Madreseh Publication. [persian]
- Mossavi, S & Hakimzadeh, R (2008). Educating Values in the Content of Religious Textbooks Guidance: Reviewing the Present Status and Presenting Solutions for Desirable Situation, *Journal of Curriculum Studies*, pp 95-117. [persian]
- Naderi, Sh. (2015). *Examining patterns of moral education of teachers in elementary period based on emotionalism approach*. M.a Dissertation. Kurdistan University. [persian]
- Nicholls, A. & Nicholls, H. (1998). *Developing a Curriculum: A Practical Guide*. Trans. Daryoush Dehghan. Tehran. Ghadyani Publication. [persian]
- Office of Planning and Compilation of Textbooks. (2003). *Guidance on Religious Education Curriculum, Research Organization and Educational Planning Organization*. Unpublished document. [persian]
- Park,N.; Peterson,C. & Seligman,M.P. (2004). Strengths of Character and well-being. *Journal of Social and Clinical Psychology*, Vol. 23, No. 5, 2004, pp. 603-619.
- Rahimi, A & Ramazani, F. (2009). *The text book of Hedyehaye Aseman forth elementary school*. Iran, Organization of research and educational planning. [persian]
- Roostae, A., Vaezi, S. (2015). The Roles of Ethic and Education from the Perspective of Religious Jurisprudence and Islamic Laws. *Research in Curriculum Planning*, 12(2), 142-150.
- Sajaadiyeh, N. (2015). *Ethical literacy approach in moral education*. In Hassani, M & others (2015), *The new approaches in moral education*. (187-230). Tehran. Madreseh publication. [persian]
- Salmanmahini, S. (2015). *Manners approach in moral education*. In Hassani, M & others(2015), *The new approaches in moral education*. (17-83). Tehran. Madreseh publication. [persian]
- Samadi, M. (2015). Reviewing the Experts' View on the main Elements of the Secondary Elementary School Textbooks' of Hedyehaye Aseman. *Research in Curriculum*. 20 (12): 193-210.
- Sanger,M. & Osguthorpe(2005) Making sense of approaches to moral education. *Journal of moral education*.Vol.34 No.1.
- Shorakaiardakani, J (2008). *Set of approvals of Supreme Council of Special Education for Elementary and Secondary Schools*. Secretariat of the Supreme Council for Education. [persian]
- Sotoodeh, E., SeydSalehi,, M. Amar, F., & Shokrani, Y.. (2012). *Teachers' book of Hedyehay Asemani second elementary school*. Iran, Organization of research and educational planning. [persian]
- Starrat, R. J. (2005) *bulding on ethical school*. Routlege, London & New York.
- Teacher's book of Hedyehaye Aseman, (2017). Educational Research & Development Organization. Tehran. Retrieved from: <http://chap.sch.ir/sites/default/files/lbooks/97-98/196/000%20C72-1.pdf>. [persian]
- Yazdani, J. & Hassani, M. (2013). Comparison of the goals adopted by the Supreme Council of Education and the objectives of primary and secondary school curriculum, *Journal of Curriculum Studies of Iran* No. 20 pp. 58-89. [persian]